

1.

MINNINGAR UM ÓLAF THORS.

Eftir Jóhann Hafstein

Það er mikil gæfa fyrir ungan mann, sem er að hefja lífsferil sinn og vill helga sig stjórnmálum, að eiga þess kost að vera samtíða og í náinni samvinnu við sérstæðan leiðtoga, mikilhæfan og glæsilegan foringja.

Slíku láni átti ég að fagna, þegar Ólafur Thors réði mig til starfa sem erindreka Sjálfstæðisflokksins, er ég kom heim að skólanámi loknu haustið 1939. Ég er þakklátur Ríkisútvarpinu fyrir að gefa mér kost á því að minnst í dag, þann 19. janúar Ólafs Thors, sem hefði orðið 75 ára, ef honum hefði enzt aldur. Hann andaðist á gamlársdag 1964, þá nærri 73 ára gamall.

Hvernig maður var Ólafur Thors? Því verða ekki gerð skil í stuttu erindi. Það verður verkefni sagnfræðings síðari tíma, því að Ólafur er nú þegar orðin í vitund þjóðar sinnar ein litríkasta og aðsópsmesta sögupersóna Íslendinga á tuttugustu öldinni. Ég mun hugleiða á þessari stundu minningar um Ólaf, hvernig hann kom mér og ýmsum öðrum samtíðarmönnum fyrir sjónir, hvert hlutverk lífið ætlaði þessum manni, hvern sess hann skipaði á stjórnmálabekk þjóðarinnar á margra áratuga viðburðaríkum starfsferli.

Við andlát Ólafs Thors rituðu meðal annarra allir foringjar annarra stjórnmálaflokka um þann minningargreinar. Formáður Framsóknarflokksins, Eysteinn Jónsson, sagði eftirfarandi:

"Ólafur Thors háði á langri starfsæfi mikla baráttu fyrir sinn málstað, með þeim krafti og fjöri, sem honum var lagið. Tókst honum nærri ótrulega vel að halda saman stórum flokki, og var vafalaust mjög ástsæll flokksforingi og hjartfólginn sínum félögum. Við fundum það líka andstæðingarnir stundum, að Ólafur Thors átti mikið af hlýju, og að það átti vel við hann að mega komast í samstarfsskap, þegar hann taldi sig geta slíkt, vegna þess málsstaðar, sem hann varkjörinn til að fylgja fram".

Emil Jonsson, formaður Alþýðuflokksins, sagði:

"Ólafur Thors var óvenjulega vel til foringja fallinn. Hann laðaði menn til samstarfs, var alltaf glaður, reifur og bjartsýnn og fann jafnan úrræði, þó að syrti í álinn. Eitt var það líka í fari hans, sem mjög var áberandi. Hann mátti ekkert aamt sjá og vildi hvers manns vandræði leysa, og gildi þá einu, hvort sá, sem á aðstoðinni þurfti að halda, var pólitískur samherji eða andstæðingur. Brjóstgæði og hjálpfýsi voru honum beinlínis í blóð borin."

Einar Olgeirsson, formaður Sósíalístaflokksins, lét svo um mælt:

"Ólafur var stétt sinni og flokki mikill og góður foringi. Hugrekki það og víðsýni, er hann átti til að bera, hjálpaði honum best, er mest á reið og hann þurfti að beita hinum djörfustu bardagaaðferðum. Hann var og gæddur svo góðum og ólíkum eigindum til víggengis á vettvangi stjórnmálanna, annarvegjar glæsímennsku og "gharma" í framgöngu og hins vegar slíkum "humor" og gáska, að ógleymanlegur er, enda mun um andsvör hans í ýmsum kringumstæðum myndast þjóðsögur til viðbótar þeim sönnu."

Frá harmi og söknuði okkar flokksbræðra hans, samherja og vina, - þegar kallið kom, skal ég ekki greina á þessari stundu,

En um ástsæld Ólafs hjá liðsmönnum sínum vitnar m.a. að Sjálfstæðismenn um allt land hafa tekið höndum saman um, að reist verði líkneski af Ólafi Thors til minningar um hann, og er listamaður nú að vinna að því verki.

Ég reyni ekki á þessum vettvangi að segja neina Ólafs sögu Thors. Formaður Sjálfstæðisflokksins, Bjarni Benediktsson, forsætisráðherra, hefir ritað ítarlega Andvaragrein, sem út kom fyrir jólin, um ævi Ólafs. Þar segir hann m.a.:

"Eftir að Ólafur kom á þing (en það var eftir aukakosningar í Gullbringu- og Kjósarsýslu hinn 9. janúar 1926) varð ævi hans svo samvinnuð þjóðarsögunni, að ómögulegt er að greina þar á milli. Í þeim efnum er margt ókannað enn og atburðirnir of nærri til þess, að með fullu hlutleysi verði á þá litið eða réttileg metið, hvað mesta þýðingu hafði." - Ég hygg þó, að viðlestur þessa æviágripis sannfærist menn um, að næsta hlutlaust sé frá sagt, þafnframt því að sannfærast um sannleiksgildi .ess, sem höfundurinn segir, að ómögulegt er að greina sögu Ólafs Thors frá þjóðarsögunni á langri ævi hans.

Hér hlýðir að geta örfárra staðreynda úr ævi Ólafs Thors. Hann var af merkum stofni. Sonur Thors Jensen, mesta at-hafnamanns Íslands á fyrri hluta tuttugustu aldar, er komið hafði umkomulaus til verzlunarnáms til Borðeyrar að verzlun Brydes árið 1878, þá 14 ára gamall. Móðir Ólafs var Margrét Þorbjörg Kristjánsdóttir, bónda í Hraunhöfn á Snæfellsnesi. Um hana segir Ólafur sjálfur í gullfallegru grein í bókinni "Móðir mín":

"Hún var fátíður persónuleiki. Mikilúðleg, tíguleg og falleg kona, skapmikil og tilfinningarík, en fámál og stillt og svo dul, en enginn munhafa þekkt hana til fulls."

Þau hjón eignuðust 12 börn, 7 syni og 5 dætur. Flestum er þetta fólk að góðu kunnugt, og skal það ekki frekar rakið hér, en af bræðrunum hafa margir verið framámenn í þjóðfélaginu.

Ólafur var fjórði í aldursröð þeirra systkina og sá, sem til forystu í þjóðmálum valdist.

Ólafur var gæfusamur, þegar hann eignaðist traustan lífsförunaut, eiginkonuna frú Ingibjörgu Indriðadóttir Einarssonar. Konur stjórnmalamanna, eins og Ólafs Thors, fara ekki varhluta af stormsveipum og sviftibyljum í opinberu lífi, og kemur þá skapfesta og ærruleysi í gagnið, en í þeim efnum er frú Ingibjörgu ekki fisjað saman.

Ólafur Thors sat 39 ár á Alþingi. Hann var nærri 30 ár formaður stærsta stjórnmálaflokksíðlandsins. Engum flokksformönnum svipaðra flokka á Norðurlöndum hefir tekizt að halda flokkum sínum stærstum eða í svipaðri áhrifastöðu og Sjálfstæðisflokkurinn hefir jafnan verið.

Ólafur Thors var í rún 10 ár forsætisráðherra og myndaði fleiri ríkisstjórnir en nokkur annar hefir gert, eða 5 ráðuneyti, og átti alls sæti í 7 ríkisstjórnnum.

Allir þeir, sem nokkuð til stjórnmála þekkja, geta lesið furðumerka sögu úr slíkum staðreyndum einum.

Ólafur Thors varð fyrst forsætisráðherra 1942. Mikið vatn hefir runnið ríl sjávar síðan. Stjórnmálaelfur landsins hefir steypzt fram í fossaföllum á þessum aldarfjórðungi. Ef til vill er hann sá viðburðaríkasti í sögu þjóðarinnar. Síðari heimsstyrjöldin geisar með ægiáhrifum sínum áíslenzkt þjóðlíf, - þótt með öðrum hætti væri en hjá hersetnum og herjuðum þjóðum. Lýðveldi er endurreist á Þingvöllum 17. júní 1944. Við þau tímamót mælti Ólafur Thors í hátíðarræðu:

"Kjörorð hins íslenzka lýðveldis er: Mannhelgi. Hugsjón þess, að hér búi um alla framtíð frjáls og öllun óháð menningarþjóð, andlega og efnalega frjálsir og hamingjusamir menn. Þeirri hugsjón viljum vér allir þjóna."

Aður hafði Ólafur sagt á hátíðarstund þjóðarinnar:

"Vér eigum að sýna umheiminum, hvort heldur sagan, tungan, bókmenntirnar, frelsið og þjóðernið, eru aðeins djásn, er komið geti í eyður verðleikanna, eða mannbroddar til þess að fóta sig með á svelli, er öðrum rötinni þjóðum yrði hált á".

Þann 21. október 1944 myndar Ólafur Thors nýsköpunarstjórnina, í þeim höfuðtilgangi að verja fjármunum, er safnast höfðu á stríðsárunum, til framtíðarheilla og bættra lífskjara allra landsmanna. Þá flutti Ólafur Þingheimi eftirfarandi boðskap um stjórnarmyndunina:

"Að þessari stjórn standa menn, sem hafa í grundvallaratriðum sundurleitar skoðanir á, hvaða þjóðskipulag henti Íslendingum best. Þeir hafa nú komið sér saman um að taka höndum saman um þá nýsköpun atvinnulífs þjóðarinnar, sem ég hef lýst, og sem er kjarni málefna^{nu}samningsins og byggð er á því þjóðskipulagi, sem Íslendingar búa við. - Það er öllum þessum flokkum til lofs að hafa sýnt þann stjórnsmálaproska að láta eigi deilur um stefnur standa í vegi fyrir því mikilvæga höfuðhlutverki: nýsköpun atvinnulífs þjóðarinnar."

Ólafur Thors undirbjó stækkun landhelginnar og réði m.a. Hans G. Andersen sem þjóðréttarráðunaut í útanríkisráðuneytið, til þess að rannsaka og gera tillögur um aðgerðir í því máli. 1952 er landhelgin víkkuð í fjórar mílur og fjörðum og flóum lokað. Síðan höfum við eignast 12 mílna fiskveiðilandhelgi og leitt alvarlega deilu um það mál við stórveldi til lykta með friðsamlegu samkomulagi og viðurkenningu þess á því að hugsanlegum framtíðar ágreiningi skuli ljúka með úrskurði dómstóls. Rafvæðingin stefnir ört að því að lýsa landsins. Ræktun sí bætir landið.

Fiskiflotinn ernú meiri og betur kostum búin en áður. Allir eru sammála um að velmegun landsmanna hafi aldrei orðið meiri en á síðari árum, en sú saga skal ekki rakin hér.

Enginn einn maður hefir verið áhrifameiri á síðasta aldarfjöðungi á ótrauðri og byltingakenndri framfarasókn þjóðarinnar en Ólafur Thors, og hlaut svoað vera vegna oddvita-stöðu hans í þjóðfélaginu lengst af þann tíma, samfara hinum miklu mannkostum hans. En að sjálfsögðu naut Ólafur stuðnings ágættra samherja og jafnframt mikilvægs og oft á tíðum góðs samstarfs og trausts mikilhæfustu manna úr andstöðu-flokkunum öllum. Enginn var Ólafi handgengnari eða átta við hann nánari samvinnu en Bjarni Benediktsson, sem var þá jafnframt varaformaður Sjálfstæðisflokksins. En mér koma í hug liðnir samherjar, eins og Magnús Jónsson, prófessorm gáfnaljós og fræðasjór, Jakob Möller, egghvass heili, hinn mikilsvirti og trausti Pétur Magnússon og fleir mætti telja. Það þurfti mikinn mann til þess að gnæfa yfir þessa og aðra slíka sem óumdeildur foringi, - en það var Ólafur ætíð. Auðvitað standa stórmur um stóra menn, - á stundum bæði áð innan og utan. En Ólafi auðnaðist ætíð að vera hinn styrki foringi.

Eitt var það, sem glæddi forustuhæfileika Ólafs sívakandi afli. Það var viðhorf hans til hinna ungu, þeirrar kynslóðar, sem á að erfa landið, tillitssemi og næmur skilningur á ungdóms-eðlið. Ungu fólkið skynjaði þetta viðmót og virti á móti djarfhug og frjálslýndan foringja. Ólafur Thors var kjörinn heiðursfélagi Heimdallar á fimmtugsafmæli hans, og við lýðveldisstofnunina ver honum færður silfurbikar að gjöf frá ungum Sjálfstæðismönnum um land allt í virðingar- og þakk-lætisskyni fyrir forystu hans við undirbúning og úrlausn þess mikla máls. Ég hygg rétt til getið, að Ólafi hafi þótt vænt um þessa gjöf og miklu vænna en um margháttað heiðursmerki, sem á hann blóðust, en hann veigraði sér við að bera.

Ég tel, að það hafi verið skaði að því, hvað Ólafur var í reyndinni tregur til ferðalaga erlendis og að koma þar fram fyrir hönd þjóðar sinnar. Að vísu hafði hann töluverð kynni af stjórnmalaleiðtogum annarra þjóða og þjóðhöfðingjum, og sum þeirra voru afdrifarík, eins og fundur Ólafs og Macmillans, forsætisráðherra Bretan hér á landi, þegar landhelgisdeilan stóð sem hæst. Náin tengsl sköpuðust einnig milli Ólafs og Adenauers, kanslara Vestur-Dýzkalands, þegar hann var hinn áhrifamikli völdamaður Dýzkalands, og nutum við góðs af. Ég varð oft var við það, hversu erlendir stjórnmalamenn, einkum frá Norðurlöndunum, sem átt höfðu þess kost að kynnast Ólafi, virtu hann mikils. Einu sinni sátum við allmargir saman á gildaskála erlendis og varð þá tíðrætt um forystumenn Norðurlandanna á stjórnmalasviðinu. Það kom fram að lokum, að hinir öfunduðu okkur Íslendingana af Ólafi og létu þá hiklaust uppi, að slíkan forsætisráðherra vildu þeir eiga.

Hafa skyldi það í huga, að Ólafur Thors hóf lífsstarf sitt sem stóratvinnurekandi í togaraútgæð, er þeir bræður tóku að sér stjórn Kveldúlfs, sem varð lang umfangsmesta útgæðar-fyrirtæki landsins. Þetta gat vissulega verið tvíeggjuð aðstaða stjórnmalaföringja. Enda er því ekki að neita, að oft var áður fyrr gengið á það lagið af sumum andstæðingum að gera þá Thorsbræður tortryggilega fyrir hin miklu umsvif þeirra í atvinnurekstri. En Ólaf sakaði ekki rógur af þessu tagi, heldur naut hann ætíð mikils trausta og fylgis

sjómannastéttarinnr og annarra alþýðustétta, enda var hann ætíð, þegar því var að skipta, öruggur talsmaður þessara aðila. En marka má af því, hvað aðstaðan gat verið erfið, að þegar hallaði undan fæti í útgæð Kveldúlfs, varð það eitt mesta pólitískt hitamál, að fyrirtækið skyldi gert gjaldþrota með sérstökum afskiptum þings og stjórnar. Ólafur hélt þá eina af sínum veigamestu ræðum á geysifjölmennum Varðar fundi, sem haldinn var í Gamlabíði. Hann vann þá í þessu máli einn af sínum, stóru sigrum. Oftar var höggvið í sama knérunn af pólitískum andstæðingum, og skal það ekki rakið hér, en Ólafur stóð heill að leikslokum og var ekki sízt að þakka hinum mikla persónuleika hans og vígfimi í orðasennu.

Af eldri tíma stjórnamönnum var Ólafur langhrifnastur af Hannesi Hafstein og leyndi því ekki. E.t.v. hefir skáldskapur Hannesar átt nokkurn þátt í því, og var Ólafi fjarnt að vitna í kvæði hans í hátíðarræðum sínum. Ólafur unni skáldskap og las kvæði manna bezt, en sjálfur var hann ekki skáld.

Hann sagði eitt sinn í glensí, að hann hefði öfundað Guðmund Kambam á yngri árum, og þá hafi það komið yfir sig að ætla að yrkja kvæði. En kvæðið varð aldrei nema tvær hendingar. En þó að Ólafur Thors væri ekki skáld í venjulegum skilningi, var hann gædur skáldagáfu í óeiginlegri merkingu. Skáldskapur hans eða sköpunaráfl fólst í því að prýða landið, bæta kjör fólksins, gera Ísland betra land, landhelgina stærri, framtíðina öruggari.

Ég vil nú leyfa mér að taka nokkra kafla úr persónulýsingu Bjarna Benediktssonar á Ólafi Thors, sem fram koma í sviðagripinu í Andvara, sem ég hefi áður minnst á. Þar segir:

"Þæði andstæðingar Ólafs og stuðningmenn hans létu svo um mælt, að þeim þætti svipminna á Íslandi eftir lát hans en áður. Að sjálfsögðu féll Ólafur mönnum misjafnlega vel í geð. Hann eignaðist harða andstæðinga, en því fleiri vini, og þótti flestum þeirra meira til um Ólaf en aðra menn, er þeir höfðu kynnst.

Ólafur var maður vörpulegur í vexti, í hærra lagi og samsvaraði sér vel. Á yngri árum var hann dökkur yfirlitum, ætíð með mikið hár, sem gerðist grátt eftir því, sem aldur færðist yfir hann. Hann bar sig ætíð manna bezt, var vel klæddur, á seinni árum með nokkrum fyrri tíðar blæ, og duldist engum, að þar fór höfðingsmaður.

Það er hinn mesti misskilningur, sem Ólafi var öðru hvoru brugðið um, að hann væri maður fljóttður úr hófi. Hann var að vísu allra manna fljótastur að átta sig, skildi

kjarna hvers máls, en vissi vel, að það hefur margar hliðar. Þess vegna mat hann mikils að geta rógast við aðra og tók sjáldan ákvarðanir nema að mjög vel athuguðu máli.

Hins vegar hafði Ólafur það til að vera nokkuð stórorður og fullyrðingasamur. Það átti rætur í tilfinningahita, sem gerði hann með áhrifaríkustu ræðumönnum. Að sjálfsögðu tókst Ólafi eins og öllum öðrum misjafnlega til í ræðu mennsku, og aldrei var það nema eins svipur hjá sjón að hlusta á hann í útvarpi. Best heppnaðist honum, þegar mest á reið, og þá þelst í harðri orðasennu, enda varð honum þá aldrei orða vant. Og þá sjáldan hygg ég, að ég hafi orðið hrifnari af ræðumennsku Ólafs en austur á Rangárvöllum á héraðsmóti, sem þar var haldið, sennilega 1938, í Rangæingabúð, tjaldi, sem Jón Ólafsson hafði gefið. Þar stóð maður við mann og urðu ræðumenn að klifra upp á kassa til að sjá þó yfir söfnuð sinn. Sá eiginleiki, að geta náð til annarra við hinar erfiðustu aðstæður, er stjórnálamanni ómetanlegur.

Gaman-yrða hjúpurinn, sem Ólafur hafði lag á að bregða yfir sig, gerði honum léttara, en réði ekki úrslitum. Þar réði mestu hans næmi mannlegi skilningur og viljinn til þess að leysa hvers manns vandræði.

Greiðvikni Ólafs var frábær. Stundum var hann sakaður um að vera helzt til ör á löforð og var reynt að nota það til að vekja gegn honum tortryggni. Munu þó allir hafa sannfærzt um það áður en lauk, að ekki var til raunbetri maður en Ólafur Thors. Hann ætlaði öllum mönnum gott, þangað til hann reyndi þá að öðru. Bjartsýni hans var með fágætum.

Bjartsýni Ólafs var því aðáunarverðari sem ranglát kjörðamaskipun torvelaði lengst af mjög framgang hugðarefna hans. Ólíkt fylgisminni andstæðingar höfðu löngum meiri eða ámóta mikinn þingstyrk og sjálfstæðisflokkurinn. En bjartsýni Ólafs var sanfara óbilandi þrautsegju við að sækja að því markim sem hann hafði sett sér. Samningalipurð

hans var viðbrugðió, enda tókst honum á stundum að laða til samstarfs þau öfl, sem ólíklegast þótti, að saman mundi ná.

Ólafur var á sinn veg ráðríkur maður, vildi fá það fram, sem ahnn ætlaði sér, og gat orðið þykkjubungur, ef þeir brugðust, sem hann setti traust sitt á. Sízt af öllu lærði hann sig um að eiga jábræður í kringum sig, en mat samt ósálfrátt meira þá, sem hönum fylgdu, en hina, er andsnúnir voru. En á engum vilði hann niðast og var allra manna sáttfúsastur, þegar hann taldi heilindum að mæta. Annað mál er, að hann kunni líka að gjalda lausung við lygi.

Ólafur Thors, ævi hans og athafnir, vefða lengi í minnum manna hér á landi. Af honum verða margar sögur sagðar og um það rétt, hverja þýðingu hann hafi haft fyrir hina íslenzku þjóð."

Hér lýkur lívstnun í frásögn Bjarna B. nediktssonar.

Einar fyrstu minningar mínar um Ólaf Thors eru frá Landsfundi Sjálfstæðismanna á Þingvöllum árið 1936. Hæifst ég þá strax af ræðusnilld hans. Röddin var djúp - en mikil -, raddblærinn lifandi og vekjandi. Ræðustíll með afbrigðum hrífandi. Ég var svo heppin tvítugur unglíngur að fá að vera samferða þeim Ólafi, Valtý Stefðanssyni, Morgunblaðsritstjóra, og fleiri góðum mönnum, þegar ekið var heim af fundinum á bjartri vornótt. Þá var vissulega vor í lofti, 0 og forínginn lék á alls oddi. Frá löngu og nánú samstarfi síðar á ég margar, bæði hugljúfar og stoltar minningar um persónuleika Ólafs. Mér fannst hann alþýðlegur maður, en líka mikill "aristokrat". Finnst mér vel megi um hann segja, án minnstu mótsagnar, að hann hafi verið alþýðlegur höfðingi.

Gáfur hans, glæsímennska og einstakir hæfileikar sem stjórn málaforingja eru óumdeildir. Enginn hafði stærra hjárta. Þótt hann hafi verið fremstur í fólki svo ótrúlega lengi í stormi og stríði harðra pólítískrar sennu vour honum, að ég hygg, gróin öll sár, sem óhjákvæmilega hljóta á stundum að berast á slíka bardagamennt, sem ætíð þurfa að standa í fylkingarbrjósti. Ólafur var ekki langrækinn maður, þótt hann væri engan veginn gleyminn á það, sem honum þótti sér misgert.

Hann var hörkuduglegur og vinnusamur og lagði nótt við nýtan dag, þegar mikið lá við, ef t.d þurfti að semja langar og efnismiklar ræður, og var jafnan vandur að því að vera vel undirbúinn.

Hann leif forystu hlutverk sitt sjálfur mjög alvarlegum augum og fann, að því fylgdi þungi mikillar ábyrgðar.

Um Ólaf Thors hygg ég sannmæli það, sem skáldið orðar svo í kvæðaflokki um Gunnar á Hlíðarenda, að honum hafi auðnast, að

"ganga til hvíldar með glófagran skjöld,
glaður og reifur hið síðasta kvöld."

Útvarpserindi 19. janúar 1967.